

NÉHÁNY ADALÉK DÖMÖS ŐSKÖKORÁHOZ: PIROSKA-DÜLŐ ÉS PATTANTYÚS

BÉRES SÁNDOR

Kulcsszavak: Epigravetti, Duna-kanyar

Bevezetés

Dömös észak-nyugati határában, a Köves- és Malom-patakok között egy lösz teraszrendszer húzódik, melynek jelentős része jelenleg szántó. A művelt terület a község határától egészen az erdővel borított meredek hegyoldalig tart: ez a tulajdonképpeni Piroska-dűlő, vagy Piroska-hegyi-dűlő. A Köves-patak túloldalán, észak-nyugati irányban fekszik a szintén Dömös külterületéhez tartozó Pattantyús, ahol korábban több ponton kerültek elő pattintott kovák, de a lelőhely beazonosítása nem járt eredménnyel. A dömösi Malom-patak völgye és Esztergom között a Duna jobb partján számos Epigravetti kultúrkörbe tartozó telep vált ismertté¹, ezért nem meglepő egy újabb lelőhely felbukkanása, de a legtöbb, környéken található paleolit lelőhelytől eltérően az 1999 tavaszán felfedezett Piroska-dűlői lelőhely anyaga a már beépített terület tözszomszédságában, a dűlőúttól 5-15 m-re került felszínre, viszonylag nagy koncentrációban, így a község további terjeszkedése esetében a lelőhely nagymértékben veszélyeztetett. A nagyjából 15x15m területen jelentkező leletanyag talán arra is utalhat, hogy a kultúrréteg csak kisebb területen sérülhetett, ami fontos szempont lehet egy esetleges későbbi feltárásnál.

Kutatástörténet

A Duna-kanyar löszteraszainak paleolitikutatóása már a 1930-as évek második felében megkezdődött.

Gallus Sándor és Bacsák György 1937-ben, Horváth A. J. 1938-ban végeztek próbaátást Pilismarót Öregek-dűlő lelőhelyen², amely mindössze 2 km távolságra fekszik a Piroska-dűlőtől. Mottl Mária 1940-ben kutatót az Öregek-dűlőben, majd 1954-55-ben Gábori Miklós ásatásából jelentős régészeti anyag került elő, amelyet előbb 1957-ben³, majd 1961-ben lezáró összefoglaló munkájában tett közzé⁴.

A Duna-kanyar paleolitikutatóásának legtermékenyebb időszaka az 1980-as években kezdődött. Rövid időn belül Dobosi Viola munkájának köszönhetően az ismert, és feltárt lelőhelyek száma többszöröződött (Pilismarót-Dió, -Pálrét, -Tetves -Bitóc, stb.)⁵. A pilismaróti szakasz mellett Esztergom és Mogyorósbánya határában is sor került új lelőhelyek feltáráására⁶.

Az első dömösi paleolit lelőhely beazonosítása a község belterületén, a Táncsics Mihály utcában történt, ahol 1962-ben Gábori M. 20x4 m területen végzett leletmentést. A feltárást során egyéb régészeti anyag mellett tűzhelynyomok, valamint egy lakóhelymaradvány került elő⁷. A teljes eszközanyag (25 db retusált lelet) leggyakoribb típusa a vakaró (8 db), melyek többsége szilánkon került kialakításra. Jellemzőek továbbá a retusálatlan és a retusált pengék, melyek között előfordulnak tompított hátú darabok (2 db) is.

² VÉRTES 1965.

³ GÁBORI-GÁBORI 1957.

⁴ GÁBORI 1964a.

⁵ DOBOSI 2006.

⁶ DOBOSI-KÖVECSES-VARGA 1991; DOBOSI 1992.

⁷ MRT 5; 6/12. lelőhely; GÁBORI 1964b; GÁBORI-CSÁNK 1984.

¹ DOBOSI 2006.

Nyersanyag tekintetében feltűnő az obszidián gyakorisága (eszközök között 9 db). Összességében Gábori a Táncsics M. utcai leletanyagot a Gravetti kultúra késői szakaszába helyezi (*Junggravettien*), amely, feltételezése szerint rokonságban áll egyes alsó ausztriai (Miesslingtal, Kammeg), valamint szlovákiai lelőhelyekkel⁸.

A Köves-patak bal parti teraszán lévő Pattantyús lelőhely esetleges paleolit vonatkozása mindmáig bizonytalan. Őskori lelőhelyként szerepel a Régészeti Topográfiában⁹ konkrét időszak említése nélkül. 1981-ben T. Dobosi Viola tartott terepszemlét a fenti területen, de a lelőhelyet, vagy lelőhelyeket akkor nem sikerült behatárolni¹⁰. A Piroska-dűlőben végzett terepszemlével párhuzamosan a Pattantyús környékének bejárása is megtörtént, itt 2001-ben került elő a térképen jelzett 2. terület felső végében egy hegyikristály árvész, amely jelenleg a legnagyobb méretű hazai épp őskori kőeszköz a fenti nyersanyagból. Az eszköz kétségtelenül paleolit karakterű; a környezetében más, jellegzetesen őskorra jellemző lelet akkor még nem került elő. 2011 januárjában sikerült begyűjteni néhány új paleolit jellegű kovaeszközt a 2. terület dél-nyugati végében talált koncentrációból (valószínűleg ez maga a települési folt), de a leletanyag alaposabb elemzésre ezzel együtt sem elegendő. A korábban talált egyéb kova, gyártási hulladék beleillik bármely őskori kultúrába, így Pattantyúson egyelőre csak szórvány paleolit leletekről beszélhetünk.

A Piroska-dűlő leletgyűjtése - nyersanyagok

A Piroska-dűlői telep leletanyagának többségét alapvetően három kovatípus jellemzi: a helyi hidrokvarcit mellett mindenképpen említést érdemel a tűzkő és a kárpáti radiolarit felhasználása.

I. A *helyi hidrokvarcit* geológiai lelőhelye őskőkori teleptől 1 km-re található a Köves-patak jobb partján, erdős területen, közvetlenül a Piroska-dűlő felett (térkép 3. pont). A ma is megfigyelhető hidrokvarcit telér alatti szántásban, a valamikori neolit műhely területén (a térképen 4. lelőhely) ez a nyersanyag többfelé most is megtalálható a felszínen.

A paleolit lelőhelyen lokális hidrokvarcitból csak egy retusált eszköz került elő, viszont ez a nyersanyaga a szilánkok és a gyártási hulladék

jelentős részének és a két magkő is ebből a helyi hidrokvarcitból készült.

II: A *tűzköveknek* két változata figyelhető meg a lelőhelyen. A gyakoribb, foltosan patinásodó kőzet a szupport pengék fő nyersanyaga. Patinás állapotban a rosszabb minőségű darabok nehezen különböztethetők meg a szintén előforduló, nem azonosított forrásból származó limnokvarcittól. Tipikus felső-sziléziai erraticus tűzkő egyetlen példányban szerepel atipikus pengevakaró formájában. A nagyobb mennyiségben előforduló, foltosan patinásodó kova lelőhelye bizonytalan, valószínűleg szintén sziléziai eredetű.

III. *Kárpáti radiolarit* döntően kész eszközök formájában fordul elő a lelőhelyen. A nyersanyag forrásaként valószínűleg a Vág menti geológiai előfordulások jelölhetők meg és/vagy a Vág és a Duna összefolyásánál felhalmozódott, radiolaritban gazdag kavicsdepók.

Külön csoportba sorolhatóak a nem azonosítható forrásból származó kőzet-típusok, mint a *limnokvarcit* változatok, melyek nagy valószínűséggel mátrai, vagy cserháti eredetűek. Végül egy retusált penge bükki eredetű *üveges kvarcporfir*ből készült.

Régészeti anyag

Eszközök

A teljes leletanyagra általában jellemző a pengedominancia, és ez fokozottan igaz az eszközökre. A 13 retusált darabból 11 pengén készült. A többféle módon alakított pengék között találunk tompított hátú csonkított (*1. ábra 1-3.*), retusált-csonkított (*1. ábra 4.*), valamelyik élén retusált (*1. ábra 6-8.*), két oldalon völgyelt, más néven fojtott (*1. ábra 9.*) és csonkított (*1. ábra 5.*) variációkat. A retusált pengék mellett találunk két darab árvésőt (*1. ábra 12-13.*) és két darab atipikus vakarót (*1. ábra 10-11.*). A retusált eszközök részletes leírását az *1. melléklet* tartalmazza.

Magkővek

A gyűjteményben összesen két magkő szerepel, mint említettük, mindkettő helyi eredetű hidrokvarcitból készült, és mindkettő bipoláris pengemagkőnek tekinthető. Természetesen csak a két magkő alapján az ipar technológiai sajátosságaira nem lehet következtetni, de a leletanyagban legalább öt pengén, vagy pengeeszközön is megfigyelhető a bipoláris

⁸ GÁBORI 1964B; GÁBORI-CSÁNK 1984

⁹ MRT 5, 6/13 és 6/14. lelőhely.

¹⁰ DOBOSI 2005, 66; 2006.

technika, ezért feltételezhetjük, hogy a korabeli telepen ez lehetett a pengékészítés általánosan elterjedt módszere.

Szupportok

A lokális hidrokvarcittól eltekintve az összes többi nyersanyagcsoportban pengedominancia figyelhető meg. Hidrokvarcit debitázs termékek penge-szilánk aránya 5:6, ami egyfelől a nyersanyag rosszabb minőségével, másfelől a forrás közelségével magyarázható.

Távolsági kovák esetében a pengék túlsúlya fokozottan érvényes. A vizsgált anyagban radiolarit esetében egyáltalán nem találoztunk szupport szilánkokkal (az egyetlen szilánk eszköz formájában szerepel). Tűzkövek esetében az 5 db szupport penge és lamella mellett csak egy szilánk található.

A nem azonosított nyersanyagú szupportok csoportjában is a pengék dominálnak, öt penge mellett csak három szilánkot találunk, így a teljes anyagra a penge:szilánk arány 15:10 (a formális eszközöket is számítva 26:12). A fentiek mellett a gyűjteményben találkozunk gyártási hulladékkal (minden nyersanyagcsoportban 1-1 darab). A gyűjtemény lelettípus szerinti megoszlását az 1. táblázat foglalja össze.

A régészeti anyag értékelése

A Piroška-dűlő leletanyaga viszonylagos szegényessége ellenére rendelkezik olyan sajátosságokkal, amelyek alapján nagy valószínűséggel gravetti entitáson belül epigravetti ipar valamelyik szakaszához köthető.

A retusált darabok döntő többsége penge szupporton készült és az eszközök 30%-án tompító retus fedezhető fel. A debitázs anyagon is megfigyelhető a pengedominancia és ezen belül a bipoláris technika gyakori alkalmazása.

Összehasonlítva a Piroška-dűlői leletegyüttest a közelben feltárt Dömös, Táncsics utcai paleolit telep anyagával bizonyos különbségeket tapasztalhatunk. A szomszédos lelőhely viszonylag szegény a tompított hátú típusokban (Bordes típustáblázat szerinti 58, 59, 85), ezzel szemben a Piroška-dűlői leletanyagban ezek a meghatározó darabok. Továbbá a Táncsics utcai leletegyüttes jellemző nyersanyaga, az obszidián, Piroška-dűlőben egyelőre teljesen hiányzik. Az előbbieket mellett megállapítható, hogy a Piroška-dűlői eszközleltár „pengésebb” a szomszédjánál (13-ból

11 pengeeszköz). Ugyanez az arány Dömös-Belterület esetében 25-ből csak 13 darab.

Az Öregek-dűlői leletanyag laminaritása és nyersanyag-összetétele alapján már több rokonságot mutat a Piroška-dűlővel. Az eszközök között itt is szerepel egy fojtott penge, bár ez a típus nem az epigravetti ipar jellemző darabja¹¹.

Részletesebb statisztikai összehasonlításhoz a jelenleg rendelkezésre álló leletanyag nem elegendő. Tipológiai értelemben és az alkalmazott nyersanyagokat figyelembe véve az Öregek-dűlői telep mellett a Pilismarót-Diós lelőhely lehet a Piroška-dűlő másik legközelebbi analógiája a Duna-kanyarban¹². Összességében megállapítható, hogy kisebb tipológiai és nyersanyag-gazdálkodási különbségektől eltekintve Piroška-dűlő beleillik a Duna jobb partján Esztergom és Dömös között feltárt paleolit lelőhelyek sorozatába.

¹¹ GÁBORI-GÁBORI 1957, XVII tábla 22.

¹² DOBOSI 1981.

Irodalom

DOBOSI V.

- 1981 Pilismarót-Diós, új őskőkori telep. *Communicationes Archaeologiae Hungariae* 9-27.
1992 A New Upper Palaeolithic site at Mogyorósbánya. *Communicationes Archaeologiae Hungariae* 5-17.
2005 Cadastre of Paleolithic finds in Hungary. *Communicationes Archaeologiae Hungariae* 49-81.
2006 Gravetti lelőhelyek Pilismarót környékén. *Folia Archaeologica* 52, 21-47.

DOBOSI V.–KÖVECSES-VARGA V.

- 1981 Upper Paleolithic site at Esztergom-Gyurgyalag. *Acta Archaeologica Hungarica* 43, 233-255.

GÁBORI M.

- 1964a *A késői paleolitikum Magyarországon*. Régészeti Tanulmányok 3.
1964b Beiträge zum Paläolithikum des Donauknie-Gebietes. *Acta Archaeologica Hungarica* 16, 171-186.

GÁBORI M.–GÁBORI V.

- 1957 Les stations de loess paléolithiques de Hongrie. *Acta Archaeologica Hungarica* 8. 56-61.

GÁBORI-CSÁNK, V.

- 1984 Die Behausungsspuren von Dömös In: *Jungpaläolithische Siedlungsstrukturen in Europa*. Tübingen. 251-256.

MRT 5

- 1979 *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás* (HORVÁTH, I.- H. KELEMEN, M.- TORMA, I. szerk), Budapest.

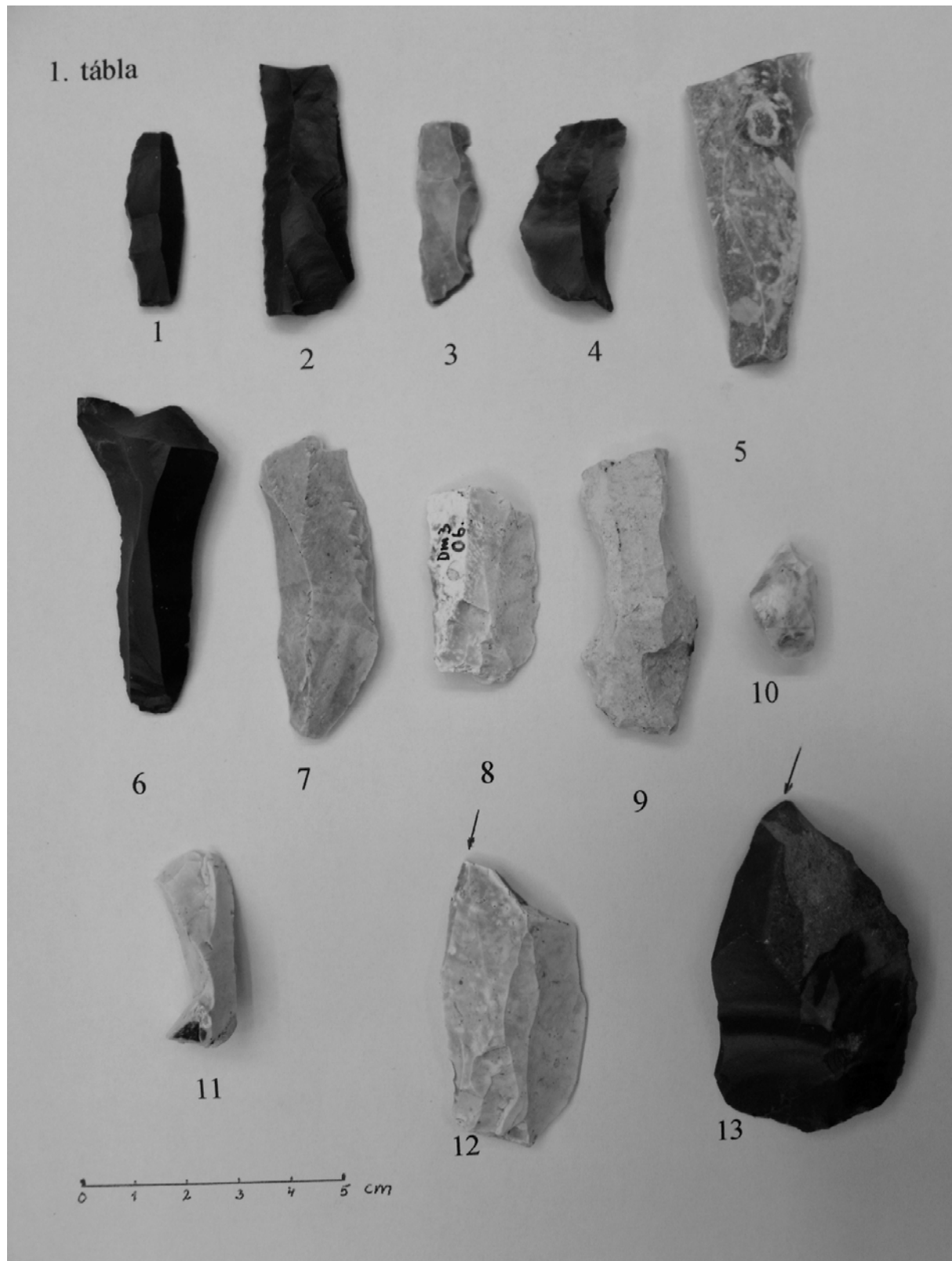
VÉRTES L.

- 1965 *Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon*. A Magyar Régészet Kézikönyve I, Akadémiai Kiadó, Budapest.

1. táblázat: A Piroska-dűlői leletegyüttes nyersanyag szerinti megoszlása

Table 1: Type/raw material distribution of the site Dömös, Piroska-dűlő

TÍPUS/NYERSANYAG	Kárpáti radiolarit	Tűzkő (Erratic flint)	Helyi hidrokvarcit	bükki kvarcporfir	Egyéb, ismeretlen
Vakarók		1			1
Árvésők	1	1			
Tompított eszközök	2	1			1
Egyéb megmunkált pengék	2	1	1	1	
ESZKÖZÖK ÖSSZESEN:	5	4	1	1	2
Magkövek			2		
Pengék		5	5		5
Szilánkok		1	6		3
Gyártási hulladék	1	1	1		1
LELET ÖSSZESEN:	6	11	15	1	11

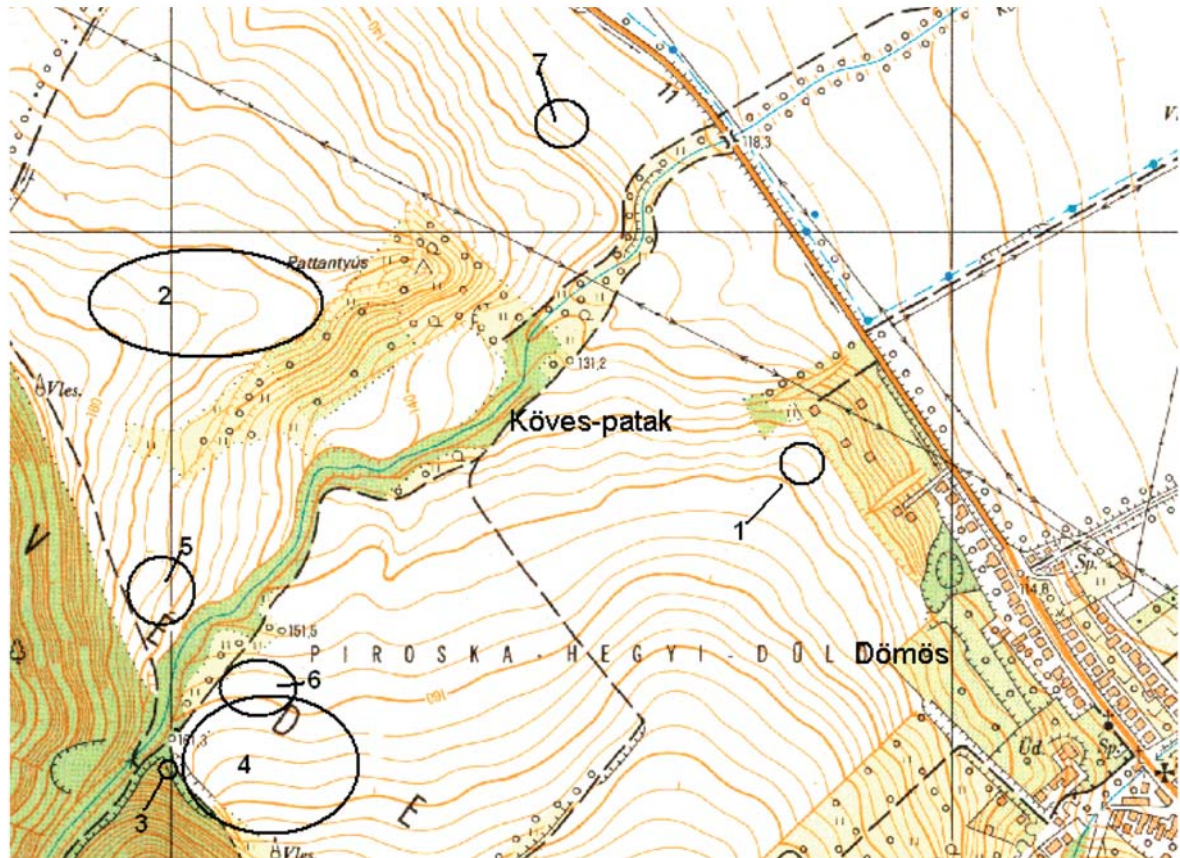

1. ábra: Kőeszközök Dömös, Pirooska dűlő lelőhelyről (leírás az *1. mellékletben*)

Figure 1.: Stone tools from Dömös, Pirooska dűlő

1. melléklet: Az eszközök leírása

1. Tompított hátú penge vagy Gravette-hegy, mérete: 34-11-3 mm, disztális vége letörött, bázisa csonkított, bal élén végig megmunkált tompító retussal. Anyaga kárpáti radiolarit.
2. Tompított hátú penge, mérete: 49-17-4 mm, disztális vége letörött, bázisa csonkított, bal élén végig tompított penge. Anyaga kárpáti radiolarit.
3. Tompított hátú penge, mérete: 36-11-3 mm, bal élén végig tompított, disztális végén egyenesen, proximális végén ferdén csonkított. Az utóbbi recens sérülés is lehet. Anyaga foltosan patinásodó kova.
4. Egyik élén részlegesen retusált, csonkított penge, mérete: 38-16-3 mm, disztális vége ferdén csonkítva, bázisánál atipikus fűrőcsúcs kialakítással. Anyaga kárpáti radiolarit.
5. Bázisánál csonkított penge, mérete: 62-25-5 mm, disztális vége letörött, éleken retus nincs. Anyaga foltosan patinásodó kova
6. Egyik élén részlegesen retusált penge, mérete: 59-26-8 mm, bal éle szakaszosan retusált. Anyaga kárpáti radiolarit.
7. Egyik élén részlegesen retusált penge, mérete: 55-19-7 mm, jobb élén, felső kétharmadán pikkelyretussal alakított. Anyaga kvarcporfir.
8. Egyik élén retusált penge proximális töredéke, mérete: 36-19-6 mm, a törés nem recens (szándékos?), a bal élén lévő retus félig meredek, helyenként tompító. Anyaga ismeretlen eredetű limnokvarcit.
9. Mindkét élén völgyelt (fojtott) penge, mérete: 52-21-9 mm, bal élén bázis és völgyelés között retusált, törés nem recens, de már a völgyelések kialakítása után következett be, tehát nagy valószínűséggel nem szándékos. Anyaga helyi hidrokvarcit.
10. Atipikus szilánkvakaró, mérete: 22-15-10 mm, vakaróél kiképzése kihegyesedő, orrszerű, de eltér az orros vakaróknál megszokott formától. Hasonlít a kelet-európai területeken leírt „kinyilazott” vakaróhoz (стрельчатый скребок). Anyaga ismeretlen eredetű limnokvarcit.
11. Atipikus pengevakaró, mérete: 35-12-8 mm, atipikus penge bal élén helyenként hátlapon retusált, vakaróél jobb oldalon sérült, atipikus, csonkításra emlékeztető. Anyaga erraticus tűzkő.
12. Árvéső pengén, törésen, mérete: 55-28-7 mm, bázisa ép, éleken retus nincs. Anyaga foltosan patinásodó kova.
13. Árvéső retusált csonkításon, szilánkon, mérete: 65-38-9 mm, szilánk jobb éle végig retusált, vésőpattinték leválasztása a szilánk csúcsától ferdén, hátlap felé bal él mentén történt. Anyaga kárpáti radiolarit.

2. ábra: Az írásban szereplő Köves-patak menti lelőhelyek: 1. Piroška-dűlő lelőhely; 2. Gyűjtőterület Pattantyús felett (hegyikristály árvéső előkerülési helye); 3. Hidrokvarcit kibúvás (helyi nyersanyag geológiai forrása); 4. Neolit műhelytelep; 5. MRT 5. szerinti 6/14. lelőhely; 6. MRT 5. szerinti 6/2. lelőhely; 7. MRT 5. szerinti 6/13 lelőhely.

Figure 2.: Sites mentioned in the text

NEW DATA ON THE PALAEOLITHIC OF DÖMÖS ENVIRONS: PIROSKA-DŰLŐ AND PATTANTYÚS

SÁNDOR BÉRES

Key words: *Epigravettian, Danube bend*

In the last decades numerous new Epigravettian sites were discovered on the right bank of Danube river between Esztergom and Dömös. In spite of the intensive investigations since the late 1930s lately a new Upper Palaeolithic site could be identified (Piroska-dűlő) and on a previously already known findplace (Pattantyús) could be localized. The not too numerous but very typical tools have the similar character in types and raw materials as the nearby Epigravettian sites. Remarkable is the high percentage of backed blades, high laminarity in the collection of Piroska-dűlő, and a rock crystal burin from Pattantyús, which is the biggest known piece made from this exotic material found in Hungary.

